

Νίκος Στραβελάκης

Η δημοσίευση των θέσεων του ΚΚΕ για το 20^ο συνέδριο αποτέλεσαν αφορμή για την αναζήτηση των θεωρητικών αναφορών του κόμματος σχετικά με την καπιταλιστική κρίση. Συγκεκριμένα, στο κείμενο των θέσεων εντύπωση μου προκάλεσε το ακόλουθο απόσπασμα για την Ελληνική και παγκόσμια κρίση (σελ. 6):

«Η παγκόσμια καπιταλιστική οικονομία διατρέχεται από την εξής αντίφαση: Από τη μια η τάση για επέκταση του κεφαλαίου (τόσο με τη μορφή Άμεσων Ξένων Επενδύσεων όσο και με την κίνηση του χρηματικού κεφαλαίου) ενισχύει το διεθνή συγχρονισμό της περιοδικής εκδήλωσης της κρίσης υπερ-συσώρευσης κεφαλαίου, ενώ από την άλλη τα διαφορετικά ανταγωνιστικά συμφέροντα των ιμπεριαλιστικών κέντρων και των επιμέρους αστικών κρατών εμποδίζουν την από κοινού διαχείριση της απαξίωσης κεφαλαίου»

Το κείμενο είναι ιδιαίτερος προβληματικό από μαρξιστική σκοπιά. Θεωρεί ότι η καπιταλιστική κρίση δεν έχει να κάνει με την πτωτική τάση του ποσοστού κέρδους. Στο Μάρξ δεν είναι δυνατόν να υπάρχουν άμεσες επενδύσεις, όπως ισχυρίζεται το απόσπασμα, την ίδια ώρα που οι αποδόσεις (το ποσοστό κέρδους) του κεφαλαίου έχουν πέσει κάτω από ένα συγκεκριμένο όριο. Αυτή είναι άλλωστε η πραγματικότητα όλων των καπιταλιστικών κρίσεων οι επενδύσεις εξαφανίζονται απουσία προσδοκιών απόδοσης. Αντίστοιχα και η κίνηση του χρηματικού κεφαλαίου δεν είναι ανεξάρτητη από την καπιταλιστική κερδοφορία αντίθετα με τα όσα πρεσβεύει το απόσπασμα των «Θέσεων».

Αν το ποσοστό κέρδους δεν είναι η αιτία, που οφείλεται λοιπόν η κρίση σύμφωνα με το

απόσπασμα; Μα στην «υπερ-συσσώρευση κεφαλαίου» δηλαδή στην επέκταση της μεγέθυνσης πέρα από τις εισοδηματικές δυνατότητες της κοινωνίας και σε κάποια συνακόλουθη πτώση των τιμών, στο πλαίσιο του άναρχου χαρακτήρα της παραγωγής στον καπιταλισμό. Βέβαια αυτό δεν είναι θεωρία κρίσης αλλά θεωρία πιθανότητας εμφάνισης κρίσης. Επιπλέον, αυτή η θεώρηση δεν έχει σχέση με τις διακυμάνσεις που ο Μάρξ χαρακτήριζε κρίσεις. Ο Μάρξ όταν μιλούσε για καπιταλιστική κρίση αναφερόταν σε μεγάλες διακυμάνσεις στη συσσώρευση κεφαλαίου όπως οι κρίσεις του 19^{ου} αιώνα όταν ο μαζί με τον Έγκελς βγήκαν για πρώτη φορά στο δρόμο για να ανατρέψουν το καπιταλισμό. Τέτοιες κρίσεις είχαμε και τον 20^ο αιώνα την κρίση του 29 και την κρίση του 70, ενώ από το 2008 ζούμε τη πρώτη μεγάλη κρίση το νέο αιώνα. Αντίθετα, αυτό που περιγράφει το απόσπασμα των θέσεων του ΚΚΕ ως κρίση είναι αυτό που ονομάζουμε δεκαετή κύκλο και έχει να κάνει με τη σχέση του ύψους του κεφαλαίου και της αξιοποίησης του παραγωγικού δυναμικού, μια δευτερεύουσα διακύμανση στη δυναμική του συστήματος.

Η κατηγοριοποίηση της τρέχουσας καπιταλιστικής κρίσης ως «δεκαετή κύκλο» έχει σημαντικά αναλυτικά προβλήματα. Το πρώτο ότι κρίσεις αυτής της μορφής δεν είναι κατ' ανάγκη παγκόσμιες όπως η τρέχουσα μεγάλη ύφεση. Αυτό επιχειρείται να απαντηθεί στο απόσπασμα των θέσεων με την αναφορά στο «διεθνή συγχρονισμό» των άμεσων ξένων επενδύσεων. Είναι ένας αντιφατικός ισχυρισμός, διότι από τη μια η αναρχία της παραγωγής παρουσιάζεται ως βασικό συστατικό της εμφάνισης κρίσεων και από την άλλη οι επενδύσεις που δημιουργούν την κρίση εμφανίζονται «συγχρονισμένα».

Το δεύτερο πρόβλημα είναι ότι η καθοδική φάση δεκαετών διακυμάνσεων έχει πολύ σύντομη διάρκεια (ένα δύο χρόνια). Τόσο περίπου χρειάζεται για την αποκατάσταση της ζήτησης και ίσως κάποια περιορισμένη απαξίωση αδύναμου κεφαλαίου στο πλαίσιο τους. Οι «θέσεις» επιχειρούν να ξεπεράσουν το σκόπελο θεωρώντας ότι τα «ανταγωνιστικά συμφέροντα των ιμπεριαλιστικών κέντρων και των επιμέρους αστικών κρατών εμποδίζουν την από κοινού διαχείριση της απαξίωσης κεφαλαίου» παρατείνοντας την ύφεση. Εδώ πλέον η λογική αντίφαση γίνεται εκρηκτική. Η άναρχη καπιταλιστική παραγωγή όχι μόνο απαιτεί «συγχρονισμό» επενδύσεων για να προκαλέσει την εμφάνιση κρίσης αλλά και «από κοινού» διαχείριση της απαξίωσης κεφαλαίου ανάμεσα στα καπιταλιστικά κράτη για το ξεπέρασμά της. Με άλλα λόγια η επιστροφή σε συνθήκες κανονικής συσσώρευσης προϋποθέτει ή την υποχώρηση των καπιταλιστικών και ιμπεριαλιστικών ανταγωνισμών ή υποταγή όλων των χωρών σε κάποιο ιμπεριαλιστικό κέντρο.

Εύλογα γεννάται το ερώτημα υπάρχει κάποια βιβλιογραφική αναφορά και θεμελίωση πίσω

από αυτή την ιδιαίτερη αλλά και προβληματική θεωρία που θεωρεί συλλήβδην όλες τις διακυμάνσεις της καπιταλιστικής συσσώρευσης κρίσεις; Την απάντηση μου την έδωσε ο Θανάσης Μανιάτης στη διάρκεια ιδιωτικής συζήτησης. Μου επεσήμανε ότι η Σύγχρονη Εποχή επανεξέδωσε πρόσφατα το βιβλίο πολιτικής οικονομίας κάποιου Λουίς Σεγκάλ το οποίο είχε εκδοθεί για πρώτη φορά στα Ελληνικά το 1946. Παρά τις φιλότιμες προσπάθειές μου δεν κατόρθωσα να βρω βιογραφικά στοιχεία για το συγγραφέα το μόνο σημείο που βρήκα να αναφέρεται βιβλιογραφικά είναι σε ένα άρθρο του Αλτουσέρ του 1953.

Σε κάθε περίπτωση, στο Κεφάλαιο 10 του βιβλίου είναι αφιερωμένο στη θεωρία των κρίσεων και συμφωνεί σε σημαντικό βαθμό με τη θεώρηση του ΚΚΕ. Ο συγγραφέας πιστεύει ότι ο Marx με τον όρο κρίση εννοεί εξίσου τον πενταετή και δεκαετή κύκλο καθώς και μακροχρόνιες διακυμάνσεις. Χαρακτηριστικά, αναφέρει συλλήβδην ως «κρίσεις [το] 1907, 1913, 1921 και 1929-1935» (Λ. Σεγκάλ κεφ. 10). Δεν νομίζω ότι υπάρχουν πολλοί που γνωρίζουν ότι το 1907 υπήρξε κάποια διακύμανση των καπιταλιστικών οικονομιών, ενώ είμαι σίγουρος ότι υπάρχουν ελάχιστοι που δε γνωρίζουν ότι το 1929 ξέσπασε η «μεγάλη ύφεση».

Το τσουβάλιασμα των καπιταλιστικών κρίσεων με δευτερεύουσες διακυμάνσεις όπως ο πενταετής[1] ή δεκαετής κύκλος δεν είναι τυχαία, είναι αναλυτική αδυναμία του σχήματος του Σεγκάλ. Ο Σεγκάλ, ακολουθώντας τον Otto Bauer, χωρίς να τον αναφέρει, θεωρεί, λανθασμένα, ότι η μείωση του ποσοστού κέρδους, ως αποτέλεσμα της ανόδου της οργανικής σύνθεσης του κεφαλαίου, δεν επηρεάζει τη μάζα των κερδών. Δηλαδή, μπορεί τα κέρδη να αυξάνουν παρόλο που το ποσοστό κέρδους πέφτει. Φαίνεται να αγνοεί ότι σε σχήματα διευρυμένης αναπαραγωγής το μειούμενο ποσοστό κέρδους οδηγεί μακροπρόθεσμα σε κατάρρευση της κερδοφορίας παρόλο που βραχυχρόνια τα κέρδη μπορεί να αυξάνουν. Αυτή είναι και η μεγάλη συνεισφορά του Henryk Grossman που απέδειξε το σφάλμα στη συλλογιστική του Bauer απλά επεκτείνοντας τις προσομοιώσεις του σε περισσότερες παραγωγικές περιόδους.

Ο Σεγκάλ όμως αναγνωρίζει ότι η δυναμική του καπιταλισμού συνεπάγεται αυξανόμενη οργανική σύνθεση κεφαλαίου, αποτέλεσμα της αντίθεσης κεφάλαιο εργασία και συνακόλουθα μείωση του ποσοστού κέρδους, πώς τα συνδυάζει με τη θεωρία των κρίσεων; Καταφεύγει πάλι στον Otto Bauer (χωρίς να τον αναφέρει) που θεωρεί ότι η αυξημένη οργανική σύνθεση κεφαλαίου συνεπάγεται τη δυσανάλογη επέκταση του τομέα I (παραγωγή μέσων παραγωγής) έναντι του τομέα II (παραγωγή μέσων κατανάλωσης). Όμως παρόλο που η ανάγκη για περισσότερα μηχανήματα ανά μονάδα παραγόμενου προϊόντος οδηγεί σε μεγαλύτερη επέκταση του τομέα I τούτο δεν συνεπάγεται κατ' ανάγκη «δυσανάλογη» επέκταση. Με άλλα

λόγια η ανάπτυξη των δύο τομέων μπορεί να είναι αναλογική. Στο σημείο αυτό ο Σεγκάλ εγκαταλείπει το Bauer, που θεωρεί ότι η αναρχία της παραγωγής είναι η υποτιθέμενη αιτία της δυσανάλογης μεγέθυνσης του τομέα I και εισάγει ένα επιχείρημα υποκατανάλωσης. Ο περιορισμός του μεριδίου των μισθών και η σχετική ή και απόλυτη φτωχοποίηση της εργατικής τάξης, αποτέλεσμα της πτωτικής τάσης του ποσοστού κέρδους, περιορίζει την επέκταση του τομέα II σε σχέση με τον τομέα I. Έτσι εμφανίζονται απούλητα εμπορεύματα στον τομέα II που περιορίζουν τη ζήτησή του για τα μηχανήματα του τομέα I και το σύστημα οδηγείται σε κρίση.

Ο Σεγκάλ κάνει ένα από τα βασικότερα και συχνότερα σφάλματα των θεωριών υποκατανάλωσης. Θεωρεί «... ότι τελικά τα μέσα παραγωγής χρησιμεύουν για την παραγωγή ειδών κατανάλωσης» (Σεγκάλ κεφ. 10). Δηλαδή η παραγωγή του τομέα I χρησιμεύει ως εισροή στον τομέα II. Όμως αυτό σημαίνει ότι το σύνολο της παραγωγής του τομέα II πρέπει να καλύψει την ανάληψη κεφαλαίου και τις δαπάνες του τομέα I. Με άλλα λόγια οι εργάτες του των τομέων I και II θα ξοδέψουν τους μισθούς τους για αγορά μέσων κατανάλωσης (τομέας II) αλλά επειδή υπάρχει εκμετάλλευση το τμήμα που αντιπροσωπεύει την απλήρωτη εργασία, δηλαδή τα κέρδη (των τομέων I +II) θα πρέπει να καλυφθεί από την κατανάλωση των καπιταλιστών αυτών των τομέων (Shaikh 1978). Αν οι καπιταλιστές καταναλώσουν το σύνολο των κερδών τους τότε θα έχουμε ισορροπία χωρίς μεγέθυνση, αν αποταμιεύσουν τμήμα του ώστε να επενδύσουν και να έχουμε μεγέθυνση τότε περιορίζεται η ζήτηση για καταναλωτικά προϊόντα (τομέας II) και το σύστημα οδηγείται σε κρίση. Γι' αυτό και στα υποδείγματα υποκατανάλωσης η μεγέθυνση έρχεται απ' έξω. Χαρακτηριστικό παράδειγμα το υπόδειγμα της Λούξεμπουργκ όπου η μεγέθυνση έρχεται από τη ζήτηση μη καπιταλιστικών περιοχών. Για το Σεγκάλ βέβαια και για το ΚΚΕ στο βαθμό που ακολουθεί αυτό το υπόδειγμα, αυτό σημαίνει ότι τα συμπεράσματά του αντιφάσκουν μεταξύ τους. Συγκεκριμένα, ή η παραγωγή μέσων παραγωγής δεν αποτελεί αποκλειστικά εισροή στην παραγωγή μέσων κατανάλωσης οπότε, στο σχήμα του Σεγκάλ, έχουμε ένα σύστημα που μεγεθύνεται αλλά δεν παράγει κρίσεις ή ισχύει το επιχείρημα της υποκατανάλωσης και έχουμε κρίσεις σε συνθήκες στασιμότητας. Στην τελευταία περίπτωση, αυτό σημαίνει ότι το επιχείρημα περί αυξανόμενης οργανικής σύνθεσης κεφαλαίου και συνακόλουθα δυσανάλογης μεγέθυνσης των τομέων I και II πάει περίπατο.

Η λανθασμένη αυτή ανάλυση δεν είναι απλά ένα οικονομικό ζήτημα έχει και πολιτικές συνέπειες. Θεωρώντας όλες τις διακυμάνσεις κρίση καθιστά την κρίση ένα συνηθισμένο φαινόμενο. Όμως δεν είναι έτσι, οι μεγάλες καπιταλιστικές κρίσεις ενέχουν ποιοτικά στοιχεία που σημαδεύουν θετικά ή αρνητικά εποχές ολόκληρες. Οι μεγάλες κρίσεις του πρώτου μισού του 19^{ου} αιώνα έβγαλαν τον Μάρξ και τον Έγκελς στο δρόμο και γέννησαν τον

επιστημονικό σοσιαλισμό. Η μακρά κρίση (1870-1893) γέννησε στην αρχή της την Κομμούνα και στο τέλος της τα μεγάλα εργατικά κόμματα και μετά τη διάσπαση της 2^{ης} διεθνούς το κομμουνιστικό κίνημα, η κρίση του 29 γέννησε το φασισμό, ένα πόλεμο και το κράτος πρόνοιας, η κρίση του 70 το νεοφιλελευθερισμό τη διάλυση του κράτους πρόνοιας, την επίθεση στα εργασιακά δικαιώματα και την διόγκωση του χρηματοπιστωτικού τομέα. Η σημερινή μεγάλη ύφεση πάρα την πρωτοφανή κοινωνικοποίηση ιδιωτικών ζημιών που τη συνοδεύει είναι ήδη στο όγδοο χρόνο της, πέρα από το παγκόσμιο και Ευρωπαϊκό τραπεζικό σύστημα, δοκιμάζει υπερεθνικές ενώσεις όπως η ΕΕ και αστικά κοινοβουλευτικά συστήματα αιώνων όπως το Βρετανικό με το BREXIT και το Αμερικανικό με την εκλογή Τράμπ ενώ περιθωριοποιεί τον Ευρωπαϊκό νότο και επιτίθεται σε όποια εργασιακά δικαιώματα έχουν απομείνει. Το κομμουνιστικό κίνημα λοιπόν πρέπει να μπορεί να εκτιμήσει τέτοιες συνθήκες ώστε να είναι ικανό να καθορίσει τις εξελίξεις.

Αντίθετα η συλλογιστική ότι όλες οι διακυμάνσεις είναι κρίσεις οδηγεί στο ακόλουθο συμπέρασμα: «[Η] η ανάπτυξη του καπιταλισμού οδηγεί σε τέτοια όξυνση των αντιθέσεων, που κάνει την επανάσταση δυνατή και αναπόφευκτη ανεξάρτητα από το αν υπάρχει ή όχι κρίση υπερπαραγωγής». (Σεγκάλ Κεφ. 10). Με άλλα λόγια θεωρείται ότι το σύστημα είναι εξίσου ισχυρό τόσο σε συνθήκες κανονικής συσσώρευσης όσο και σε συνθήκες κρίσης. Αυτό βέβαια θα ήταν σωστό αν θεωρήσουμε ότι κάθε κρίση είναι κρίση «υπερπαραγωγής». Όμως η καπιταλιστική κρίση δεν είναι απλά κρίση υπερπαραγωγής είναι κρίση κερδοφορίας που κτυπά στην καρδιά του συστήματος αναδεικνύοντας τις αντιφάσεις του κινήτρου του κέρδους ως μηχανισμού μεγέθυνσης.

Σε αυτό το πνεύμα, αντί επιλόγου και με το βλέμμα στραμμένο στη δυνατότητα ανασύνταξης του κομμουνιστικού κινήματος στο πλαίσιο της τρέχουσας μεγάλης ύφεσης θα ήθελα να παραθέσω τα λόγια του Henryk Grossman από τη δεκαετία του 30

«Τι ήταν το 1929 για τις ΗΠΑ και το 1931 για τη Γερμανία και την Αγγλία αν όχι μια κατάρρευση κολοσσιαίων διαστάσεων; Η εργατική τάξη δεν ήταν προετοιμασμένη για κάτι τέτοιο. Δεν είχε ένα Λένιν που ανάμενε και εργαζόταν στην πορεία προς τέτοιες στιγμές. Αντίθετα άκουγε για δεκαετίες το Hilferding και την Helen Bower να τη διαβεβαιώνουν ότι η οικονομική κατάρρευση του καπιταλισμού ήταν αδύνατη. Αυτή η σύγχυση στις γραμμές της εργατικής τάξης έδωσε τη δυνατότητα στη κυρίαρχη τάξη να ξεπεράσει τον πανικό και να επιβιώσει από την οικονομική κατάρρευση.»

Ελπίζω αυτή η διαφορετική θεώρηση να βοηθήσει την εξαγωγή παραγωγικών πολιτικών συμπερασμάτων από το σύνολο της κομμουνιστικής αριστεράς που τόση ανάγκη έχει το

κίνημα.

[1] Ο πενταετής κύκλος αφορά αποκλίσεις ανάμεσα στη συνολική προσφορά και τη συνολική ζήτηση και οφείλεται σε επέκταση και αντίστοιχα συρρίκνωση της τραπεζικής πίστης. Ο δεκαετής κύκλος όπως προαναφέραμε οφείλεται στη συσχέτιση του ύψους με την αξιοποίηση του παραγωγικού δυναμικού. Διακυμάνσεις αυτής της μορφής εμφανίζονται ανεξάρτητα από το ύψος και τη δυναμική του ποσοστού κέρδους.